

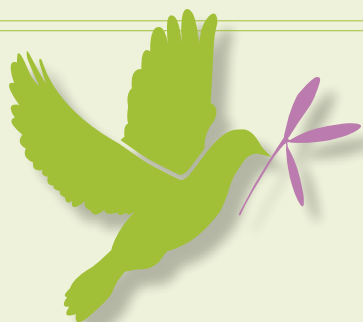
Vredesspiraal

Kwartaalmagazine van de vereniging Kerk en Vrede

Met onder meer in dit nummer:

- Actie voeren tegen kernwapens op vliegbasis Volkel
- Vrede dienen door dienstweigering
- Augustinus' visie op oorlog, vrede en veiligheid

In dit nummer

- 3 Leen van den Herik**
De prijs van vrede – Kees van der Zwaard speelt Bonhoeffer
- 4 Herman van Veelen**
Actievoeren op vliegbasis Volkel
- 6 Rob van Essen**
Column: Pleidooi voor heiligheid
- 7 Sieuwert Haverhoek**
Lev Tolstoj: profeet voor onze tijd
- 9 Harry Pals**
Vanuit de Theologische werkgroep: Geweldloos verzet herdenken
- 10 Henk Blom**
Vrede dienen door dienstweigering
- 12 Greetje Witte-Rang**
Oude wijn, nieuwe zakken: Persoonlijke kosten
- 13 Margreet Hogeterp**
Talen naar Vrede: Den Skyldige – over schuld en schuldig zijn

- 14 Henk Wesselink**
Kwaad denken is kwaad scheppen
- 16 Hans van Reisen**
Augustinus' visie op oorlog en vrede
- 19 Fokke van der Heide**
Tuinieren of: doen wat God zegt
- 20 Edy Korthals-Altes**
Toekomstige oorlog zal alles vernietigend zijn
- 22 Vredesnieuws**
- 23 Agenda**
- 24 Rob van Essen**
Naar vrede zoeken wij

Elk kwartaal het laatste vredesnieuws? Meld u aan als lid of neem een abonnement, zie colofon.

Colofon

Vredesspiraal is het kwartaalblad van Kerk en Vrede, de landelijke vereniging van mensen die binnen en buiten de kerken actief zijn voor ontwapening en geweldloosheid. De naam 'Vredesspiraal' is mede in het kader van een 'war on terror', met een (nog steeds) voortgaande geweldsspiraal, als tegenhanger gekozen om de weg de andere kant op te wijzen. Het alom heersende geloof in geweld - ook binnen de kerken nog niet overwonnen - moet weerlegd en ontzenuwd worden.

Redactie

Mark Akkerman, Henk Blom, Héleen Broekema, Rob van Essen, Leen van den Herik, Margreet Hogeterp (hoofredacteur).

Kerk en Vrede

Kerk en Vrede is een landelijke vereniging van mensen die binnen en buiten de kerken actief zijn voor ontwapening en geweldloosheid.

Abonnement

Als u het werk van Kerk en Vrede onderschrijft en wilt steunen, meldt u dan aan als lid of donateur. Leden betalen tenminste € 40,- per jaar, inclusief een abonnement op Vredesspiraal en een aantal keren per jaar een ledenbrief.

Een abonnement zonder lidmaatschap kost € 15,- per jaar. Losse nummers € 3,- excl. porto.

Adres

Kerk en Vrede Vredesspiraal
Postbus 1528, 3500 BM Utrecht
tel. 030-2316666
secretariaat@kerkenvrede.nl
www.kerkenvrede.nl
IBAN: NL15 ASNB 0904 9553 11

Redactie:

Hogeterpg@gmail.com
facebook.com/kerkenvrede
twitter.com/kerkenvrede

Illustraties

Tenzij anders vermeld:
©Kerk en Vrede
Omslag: Len Munnik

Opmaak Circade, Zwolle

Druk Slimdruk, Leeuwarden

De prijs van vrede

Leen van den Herik

Terwijl een groot deel van Nederland zich opmaakt om voor 2020 een veelheid aan activiteiten te organiseren rond het motto '75 jaar Vrijheid' (zie o.a. www.75jaarvrijheid.nl), kiest de Raad van Kerken ervoor om in het kader van dit motto de aandacht vooral te richten op de theoloog Dietrich Bonhoeffer. Doel hiervan is om met creatieve en inhoudelijke impulsen binnen en buiten de kerk het nadenken over keuzes die wij nu (moeten?) maken op gang te brengen.

Een van deze impulsen is de theateervoorstelling 'Bonhoeffer - Wie ben ik?' die theatermaker Kees van der Zwaard samen met met altvioliste en medespelster Roosmarijn Tuenter door het hele land speelt. In deze door Cilia Hogerzeil geregisseerde muziektheateervoorstelling volgt Kees van der Zwaard Bonhoeffer op zijn zoektocht. Tastend vanuit het besef dat elk mens zijn of haar eigen antwoord leeft op die vraag 'wie ben ik?'.

Ieder mens telt

"Bonhoeffer was een groot voorvechter van humaniteit," zegt Kees van der Zwaard, evenals zijn onderwerp ook predikant. "Een van zijn uitspraken was: je mag pas Gregoriaans zingen als je ook voor de joden opkomt. Hij bedoelt: iedereen is mens en telt mee. Het klinkt als een cliché, maar hij ging er wel met zijn leven voor staan. Hij was pacifist maar besloot mee te doen aan de aanslag tegen Hitler. Want hij liet zich niet onderwerpen. 'Er is maar één Heer en dat is zeker niet Hitler', was zijn stelling."

Wie was Bonhoeffer?

Dietrich Bonhoeffer was een predikant die meedeed aan een aanslag op Hitler. Hij werd gepakt, veroordeeld en op 9 april 1945 opgehangen, 39 jaar oud. Hij deelde zijn onverzettelikheden met moderne heiligen als Etty Hillesum, Martin Luther King, Nelson Mandela. In antwoord op de vraag 'wie ben ik?' vocht hij tegen zichzelf, met God, voor vrijheid, in de gevangenis met de dood voor ogen, om overgave, om liefde. In brieven en gedichten deed hij daarvan verslag.

Vertwijfelingsproces

In een zeer minimalistisch decor laat Kees als Bonhoeffer begrijpen dat echte vrede begint met een persoonlijke keuze gevolgd door een heftig vertwijfelingsproces. Bonhoeffer worstelt met zichzelf en met de geliefden om hem heen, zoals zijn ouders en zijn verloofde Maria von Wedemeyer, gespeeld door Roosmarijn met tekst en muziek. Telkens weer bepaalt de voorstelling je bij Bonhoeffer's keuze om niet mee te gaan in de golf van het populistische geweld, maar dit te bestrijden met een tegenstem, zelfs als de prijs hiervoor erg hoog dreigt te worden. Vandaar de titel: 'Wie ben ik?' Gedurende de voorstelling zien we Dietrich en Maria ook bezig om de bekende brieven te schrijven. Daarnaast schrijft Dietrich aan zijn goede vriend Eberhard Bettge en aan zijn naar Bonhoeffer vernoemde zoon Dietrich. Ook schrijft hij enkele gedichten. Kortom, wat wij van Bonhoeffer kennen, komt ook op dit toneel tot stand!

Stof tot nadenken

Het is een voorstelling geworden die niet alleen degenen die het verhaal van Bonhoeffer kennen zeer zal aanspreken, maar ook anderen en zeker ook jongeren die met een open nabespreking zich kunnen buigen over hun eigen keuzemogelijkheden vandaag de dag.

Eén van de momenten die mij persoonlijk zeer raakten was de scène waarin Roosmarijn onder vioolbegeleiding het uit de Taize-traditie bekende lied: *Gott, lass meine Gedanken sich sammeln zu dir* zingt. Ook de verbeelding van de dood van Bonhoeffer was zeer aangrijpend, zonder 'schrikbarend' te zijn.

Zie voor speeldata www.keesvanderzwaard.nl

Stiekeme actie tegen kernwapens op Volkel

Herman van Veelen, lid van de kerngroep van het Jeannette Noëlhuis

Bij tachtig procent van de Nederlanders zijn kernwapens niet populair. Dat weerhoudt hen er echter niet van om massaal de luchtmachtdagen op vliegbasis Volkel te bezoeken. Weinig mensen weten immers dat hier kernwapens liggen opgeslagen. Om dit slecht bewaarde geheim onder de aandacht te brengen van het grote publiek, bedachten de bewoners van de Catholic Worker- leefgemeenschap Jeannette Noëlhuis een slimme actie. Vermomd als medewerkers van de luchtmachtdagen verspreiden zij informatie over 'Kernwapenbasis Volkel'.

"Frits!" zeg ik, "Hier kunnen we niet uitstappen, er staan daar twee soldaten!". We zijn een verkenning rondje aan het doen bij kernwapenbasis Volkel. Frits stapt toch gewoon uit en begint een gezellig gesprek met een van de poortwachters. Als ik er eenmaal van overtuigd ben dat ze ons niet zullen bijten, stap ik ook maar uit. De soldaten vertellen trots over de aankomende

luchtmachtdagen. Er worden 240.000 bezoekers verwacht! "Is dat niet spannend, 240.000 mensen die rondlopen op een kernwapenbasis?" vraag ik. De sfeer bekoelt wat. "Kernwapens? Daar weet ik verder niets van af", reageert de soldaat. "Die hebben we hier niet volgens mij..." Ik schrik een beetje van de verplichte leugen die zo automatisch lijkt te komen.

Kernwapenbasis Volkel

We zijn in Volkel omdat we een actie plannen. Een beetje een stiekeme actie. We willen tijdens de luchtmachtdagen informatie over kernwapens verspreiden op zo'n manier dat de bezoekers denken dat wij er helemaal bij horen. We hebben banners en jasjes gemaakt, in de stijl van de luchtmachtdagen. Maar dan met 'Kernwapenbasis Volkel' erop. En flyers. Voorop staat informatie over de nieuwe kernwapens die de NAVO op Volkel wil neerleggen en een oproep om daar eens over te praten op de basis. Achterop staat een kaartje waarop keurig aangegeven staat waar de huidige kernwapens liggen. De bezoekers van de luchtmachtdagen zijn natuurlijk geen pacifisten, maar onze inschatting is dat kernwapens toch zelfs bij hen niet zo populair zijn zoals bij 80% van de Nederlanders. En dit is de achterban van defensie, als zij kritische vragen stellen op de basis komt dat veel harder aan dan wanneer een stel Amsterdamse vegetariërs hun handtekening ergens onder zet.

Voorbespreking

Na onze korte inspectie van de basis rijden we door naar het gemeentehuis. We hebben afgesproken met iemand van de politie, de gemeente en van de basis, om onze actie voor te bespreken. Een tijdje terug belde er trouwens ook iemand anders van de politie, die wilde graag meer weten over onze actie. Frits stelde voor dat hij ook bij het voorbesprek zou aanschuiven, maar

In anderhalf uur zijn onze 7.500 flyers op

hij antwoordde dat hij van een andere afdeling van de politie was, en dat we de politie ook niet hoefden te vertellen dat hij gebeld had. Iemand van de inlichtingendienst, concludeerden wij, na een beetje googelen. We besloten geen afspraak met hem te maken.

Flyeren achter dranghekken

Als we eenmaal aan tafel zitten, komt de gemeente al snel met hun plan voor ons: we kunnen mooi in een demonstratievak staan, veilig achter een dranghek. Flyeren achter een hek kan natuurlijk niet, maar we besluiten om ze het voordeel van de twijfel te geven en stellen voor dat we hun plan een half uur gaan uitproberen. "Als het toch niet zo goed werkt, bellen we de politie", leggen we uit. "Dan komen we twee-aan-twee ons vak uit om daarbuiten te flyeren. Als jullie willen kunnen jullie ons arresteren."

"Maar dat mag dus niet!", zegt de politieagente verbaasd. "Ja, dat snappen we, dus als jullie willen, kunnen jullie ons rustig arresteren."

De agente blijft een beetje verontwaardigd kijken. Ik vraag of er ergens anders op de basis informatie is over kernwapens, want dan zijn onze flyers misschien wat overbodig. De officier van de basis zegt dat hij ons onze vrije meningsuiting natuurlijk wel gunt, maar dat hij het verband tussen kernwapens en vliegbasis Volkel niet ziet. Ik zou bijna gaan geloven dat die man echt denkt dat er geen kernwapens op Volkel liggen.

Tactische targets

Tien dagen later. Een paar van ons zijn nieuwsgierig naar de sfeer tijdens de luchtmachtdagen, en besluiten de dag vóór onze actie alvast een bezoekje te brengen, zonder flyers. Als

we nog geen vijf minuten op de basis zijn, belt Frits ons. De inlichtingendienst heeft hem gebeld en gevraagd wat we op de basis doen. Zouden ze camera's hebben? Wiens gezicht hebben ze dan herkend? Sta ik in een database? Ondertussen razen de vliegtuigen over ons heen. Er wordt een luchtgevecht nagedaan waarin 'tactische targets' geraakt worden, in plaats van mensen gedood.

Tussen alle standjes is ook wapenfabrikant Thales aanwezig. Ik vraag een man of ze ook kernwapens maken en vreemd genoeg is dit de eerste persoon die de kernwapens op Volkel niet ontkent. Als niet-militair voelt hij zich blijkbaar niet verplicht om te liegen.

Later worden we om identificatie gevraagd, en worden onze tassen gecontroleerd als deel van een "steekproef, vanwege de veiligheid". Het briefje waarop onze gegevens worden opgeschreven is verder helemaal leeg.

De inlichtingendienst heeft gebeld en gevraagd wat we op de basis doen.

Zouden ze camera's hebben? Wiens gezicht hebben ze dan herkend? Sta ik in een database?

Als we bij onze overnachtingsplaats komen, is de inlichtingendienst ons al voor geweest. Er is gewaarschuwd voor ons en de beheerder is een paar keer gebeld: als hij ons 's nachts het terrein zou zien verlaten moet hij maar even bellen. Gelukkig is het een oude vriend en is hij niet zo onder de indruk van deze vreemde aandacht.

We hebben banners en jasjes gemaakt, in de stijl van de luchtmachtdagen met 'Kernwapenbasis Volkel' erop

Positieve reacties

Op onze actiedag staat de politie ons al op te wachten. "Jullie kunnen ook buiten de hekken staan hoor, voor het flyeren", zegt de agent. Na de strenge toon in het vooroverleg geloven we bijna onze oren niet. We staan precies naast de ingang, en zien er blijkbaar officieel genoeg uit.

Automatisch pakt bijna iedereen onze flyer aan. In anderhalf uur zijn onze 7.500 flyers op! Als ik wat verderop loop om weggegooides flyers op te ruimen, hoor ik korte gesprekjes: mensen hebben het over kernwapens! Reacties zijn vooral positief. Hier en daar kom ik een verfrommelde flyer tegen, maar veel mensen zeggen iets aardigs en zo af en toe zie ik iemand gniffelen als ik zeg: "Welkom op kernwapenbasis Volkel!" Twee jonge scouts besluiten zelfs even te helpen flyeren.

Ik weet dat onze actie maar klein is, maar toch voelt het alsof we een groot verschil maken. Een klein groepje roepende dwazen voor de deur doorbreekt het zwijgen van een hele basis.

Pleidooi voor heiligheid

Rob van Essen

Bij mijn boekhandel ligt een grote stapel van Rutger Bregmans boek 'De meeste mensen deugen'. 'Ze gaan als warme broodjes', hoorde ik de verkoper zeggen. In deze tijden van nep-nieuws, beelden van kapot geschoten steden en gestrande vluchtelingen kan ik mij dat wel voorstellen.

Wie snakt er niet naar goed nieuws. Ook zijn nogal wat mensen onzeker over zichzelf en dan hoor je graag iets aardigs. Ik vind trouwens dat Bregman zeker een punt heeft. Mijn fiets is al jaren niet gestolen en in een drukke winkelstraat ben ik nog nooit beroofd. Eind 19e eeuw schreef Abraham Kuiper al: 'De wereld valt mee'.

In de confrontatie met Saul zijn er momenten waar David afziet van wraak en liefde laat blijken voor zijn vijand

Uiterst naïef

En toch... Het grootste deel van mijn leven ben ik bij de vredesbeweging betrokken. Pacifisten en vredesactivisten worden nogal eens voor uiterst naïef gehouden. Een verwijt dat niet altijd onterecht was. In het communistisch Oostblok was vrijheid en rechtvaardigheid ver te zoeken, hoe hoopvol velen daar ook naar keken. Ik heb dan ook altijd geweigerd het liedje 'de mens is goed' te zingen. Beelden van massabijschoten waar haat en agressie verheerlijkt worden of situaties

waarin mensen weggijken van onrecht en schending van mensenrechten, stemmen mij niet hoopvol. Wat was dat voor een vreemde opwinding die mij beving, toen soldaten in gesloten gelid langs het Amsterdamse Sarphatipark marcheerden? Twaalf jaar was ik en van mijn moeder had ik genoeg over de oorlogsellende gehoord. En toch... het was dat ik te jong was om mee te marcheren. 'Deug ik wel?' is de vraag die mij sindsdien regelmatig bekruipt. Ik schrik ook van de collectieve woede als een Nederlandse journaliste op een Turks plein kritische vragen durft te stellen. Zouden de rabbijnen toch gelijk hebben die zeggen dat er in ieder mens een 'kwade' en een 'goede drift' woont?

Door God gezalfd

Het zijn gedachten die ook bij mij opkwamen toen ik rond de Vredesweek mocht preken over de weerbarstige en soms vreselijke Saul en David cyclus. In veel preken wordt het koningschap van Saul al te gemakkelijk uitgespeeld tegen dat van David. Ja, soms wordt David in één adem met Jezus (Davids zoon) genoemd. En inderdaad, in de confrontatie met Saul zijn er momenten waar David 'deugt'! Waar hij afziet van wraak, liefde laat blijken voor zijn vijand, opkomt voor mensen in het nauw. Heel even krijg je een glimp te zien van het koningschap/leiderschap zoals dat in het psalmenboek bezongen wordt. Als Saul in een grot zijn behoefte doet, zou David zo maar toe kunnen slaan. Hij doet het niet. Omdat hij 'het uit wil praten' of pacifist is geworden? Nee, Saul is – ondanks alles – een door God gezalfde. David realiseert zich dat hier een grens is, de wereld gaat kapot aan mensen die voor eigen rechter spelen.

Heiligheid

De 'softe' kanten van de Bijbelse boodschap scoren hoog momenteel. Maar de verwaarloosde notie van 'heiligheid' is zeker zo fundamenteel. In het 'Onze Vader' vragen we steeds opnieuw dat we 'de Naam heiligen'. Dat in die Naam toekomst zal zijn voor alle mensen! Dat betekent dat eigen belang op de tweede plaats komt en we soms even een mens worden die deugt.

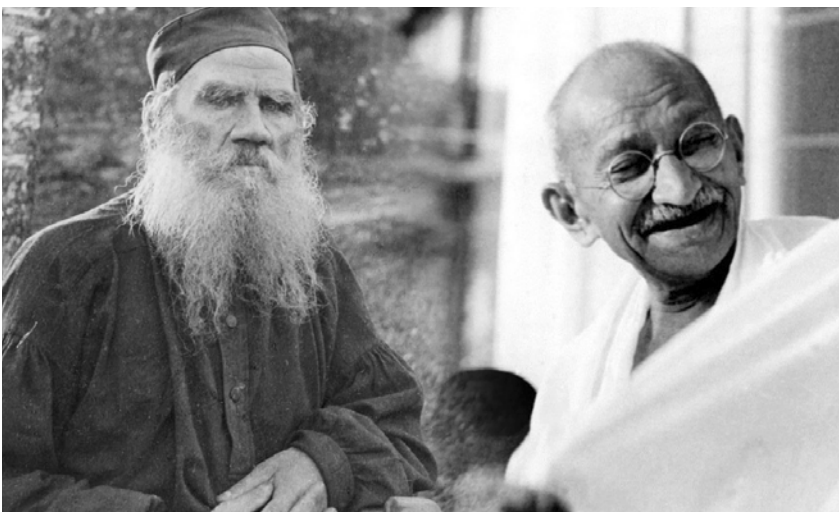
Lev Tolstoj: profeet voor onze tijd

Sieuwert Haverhoek, Tolstoj-vertaler

In 2017 vond er in de Nieuwe Kerk te Amsterdam een tentoonstelling plaats onder de titel 'We have a dream', waarbij het leven en werk van Mahatma Gandhi, Martin Luther King en Nelson Mandela werd getoond. Bas Heijne schreef er een essay over: 'Wereldverbeters' en merkt op dat Gandhi met zijn leer en praktijk van geweldloze weerbaarheid sterk werd beïnvloed door Tolstoj. Ook Albert Schweitzer had grote bewondering voor het gedachtegoed van Tolstoj en noemde hem bij de uitreiking van de Nobelprijs voor de Vrede in 1954 de grootste vredesactivist van het *fin de siècle*.

Wie was deze Lev Nikolajewitsj Tolstoj (1828-1910) en waarom werd hij bewonderd door de grote persoonlijkheden van de twintigste eeuw? Tolstoj wordt algemeen beschouwd als een van de grootste romanschrijvers uit de wereldliteratuur met *Oorlog en Vrede* (1869) en *Anna Karenina* (1878). Maar hij raakt, na een avontuurlijk leven, rond zijn vijftigste levensjaar in een diepe existentiële crisis. Hij noemt zich een overtuigd nihilist. Door nood gedreven zoekt hij toch naar de zin van het leven bij alle mogelijke religies en hun heilige geschriften. Tenslotte vindt hij antwoorden in de Bergrede van

Christus. Terwijl hij die leest komt de gedachte in hem op: wat is het in mij dat naar waarheid zoekt? Als in een flits beseft hij: God, en Hij leeft in mij! En dus leeft God in ieder mens! Tijdens deze mystieke ervaring wordt de ware betekenis van de Bergrede hem duidelijk, namelijk dat de leer van Christus bestemd is voor ieder mens. Hij schrijft zijn ervaring en de terugblik op zijn leven neer in *Mijn Biecht* (1880) waarin hij schoon schip maakt met zijn verleden. Hij werkt zijn nieuw verworven visie verder uit in *Wat Ik Geloof* (1884) en *Mijn Kleine Evangelie* (1884) tot een radicale religie-overstijgende theologie.

Mahatma Gandhi (1869-1948) beschouwde Tolstoj als zijn belangrijkste inspirator door zijn leer en praktijk van geweldloze weerbaarheid

De laatste dertig jaar van zijn leven wijdt hij zich met niet aflatende inzet aan zijn vredesmissie.

Handreiking voor vrede

Zijn boeken worden alle door de Russische censuur verboden vanwege de kritiek op Kerk en Staat die Tolstoj beschouwt als instituties die samenwerken in het onderdrukken en uitbuiten van de arme, gelovige massa. De manuscripten vinden toch hun weg naar het buitenland waar ze worden vertaald en verspreid. In kringen van theologen en wetenschappers worden deze werken met verwondering maar ook met argwaan ontvangen vanwege zijn breuk met het dogmatisch denken en zijn handreiking voor vrede naar andere landen, culturen en religies. Naast kritische commentaren ontvangt Tolstoj ook documenten uit Quaker-kringen over andere historische vredesinitiatieven.

Al deze informatie en zijn uitvoerige antwoorden op de kritieken worden later verwerkt in het *magnum opus* van zijn christelijke werken *Het Koninkrijk Gods is Binnen in U!* (1893). Ook dat boek wordt verboden in Rusland. Tolstoj besluit nu dat zijn christelijke boeken vrij van auteursrechten moeten zijn om zijn universele vredesboodschap een zo groot mogelijke internationale verspreiding te geven. Hij wordt daarbij geholpen door Quaker-vrienden uit Engeland en andere sympathisanten die de vertalingen vanuit het Russisch verzorgen.

Universele wereldvrede

De verdienste van Tolstoj is dat hij de boodschap van universele

wereldvrede een theologische basis heeft gegeven met zijn radicale interpretatie van de Bergrede van Christus. Zijn visie staat haaks op de houding van de dogmatische kerken die geweld vanaf de vierde eeuw mede hebben gelegitimeerd en gepraktiseerd waardoor de christelijke cultuur door velen als gewelddadig wordt beoordeeld. De meeste burgeroorlogen en wereldoorlogen en de daaraan voorafgaande wapenwedlopen, zijn gevoerd door christelijke naties tegen elkaar! De kruistochten, inquisitie, 'kettervervolgingen' en het koloniale verleden hebben dat schandelijke beeld versterkt. Tolstoj biedt een uitweg uit het 'wij-zij'-denken in al zijn werken van na 1880. Maar hij is overal doodgezwegen, zoals dat met veel profeten en geloofshervormers in de geschiedenis is gebeurd.

Vooral zijn religie-overstijgende visie op de wereldvrede vond in het sterk verdeelde Europa geen weerklank bij politici, kerkleiders en ook niet bij wetenschappers. Men vond hem veel

De verdienste van Tolstoj is dat hij de boodschap van universele wereldvrede een theologische basis heeft gegeven

te radicaal in zijn ondermijning van de fundamenteën en structuren van Kerk en Staat. Dat geldt niet voor een man als Mahatma Gandhi (1869-1948), die Tolstoj als zijn belangrijkste inspirator heeft beschouwd door zijn leer en praktijk van geweldloze weerbaarheid. Deze leer leidde uiteindelijk tot de bevrijding van India, na eeuwen van Engelse koloniale onderdrukking. Gandhi vertelt in zijn autobiografie dat twee boeken hem als jonge vredesactivist in Zuid-Afrika bijzonder hebben geïnspireerd: *Het Koninkrijk Gods is Binnen in U!* en *Unto this last* (1860) van John Ruskin.

Profetisch perspectief

De leefregels van Christus vat hij in *Wat Ik Geloof* als volgt samen: a. niet boos worden en geen boosheid uitlokken; b. blijf trouw aan je eerste (ge)liefde; c. nooit een eed zweren en niet oordelen of veroordelen; d. het kwaad niet met geweld bestrijden maar met vreedzame middelen en e. nationalisme is uit den boze, dus geen wij-zij-denken. Als mensen deze leefregels toepassen, dan komt in de visie van Tolstoj het Koninkrijk Gods dichterbij. Interessant en baanbrekend is, dat deze leefregels, ontdaan van dogma's, door alle religies kunnen worden onderschreven en dus een basis vormen voor een universele wereldvrede. Dat is het profetisch perspectief dat Tolstoj schetst. In *De Wet van*

de Liefde en de Wet van Geweld (uitgave en vertaling 2019 door Sieuwert Haverhoek) en zijn *Laatste Boodschap aan de Mensheid* doet hij aan het eind van zijn leven een laatste profetische appèl aan alle weldenkende en vredelievende mensen.

Zelfverloochening

De visie van Tolstoj kan juist in onze tijd van grote betekenis zijn nu de mensheid in een cruciale fase van haar bestaan is beland, waar overconsumptie, bewapening en uitputting van grondstoffen de aarde en het leven zelf ernstig bedreigen. Beslissende keuzes zijn noodzakelijk. Gaan we voort op de huidige weg van ongelimiteerde economische groei ten koste van milieu, grondstofbronnen, veiligheid en klimaat? Gaan we door met megalomane projecten zoals de bewapeningswedloop die ten koste gaan van de armen en kwetsbaren in de wereld, met grote risico's van allesvernietigende oorlogen? Volharden we in het eigen gelijk, onze vermeende superioriteit en schijnzekerheid, gesteund door religieuze en kerkelijke dogma's? Of keren we terug naar de bron (Christus) die inspireert tot vrede, liefde en gerechtigheid, maar die wel zelfverloochening van ons vraagt? De oude Tolstoj helpt om verantwoordelijke morele keuzes te maken. Zijn vredesboodschap en geloofsvisie zijn tijdloos en dus ook nu nog actueel en inspirerend.

Sieuwert Haverhoek (1945) heeft zich ten doel gesteld de geschriften van Tolstoj, die nooit in het Nederlands zijn vertaald, vanuit het Engels weer beschikbaar te maken en te verspreiden. Hij is via sieuwert.haverhoek@gmail.com te benaderen voor een lezing over Tolstoj en zijn gedachtegoed. Zijn vertaalde werken worden dan gratis ter beschikking gesteld.

Geweldloos verzet herdenken

Harry Pals, lid van de theologische werkgroep

In september was de *Vredesspiraal*-special over het thema veiligheid een feit. Dit nummer was verzorgd door leden van de theologische werkgroep die tevreden zijn over het resultaat. Het nummer zag er goed uit, met veel passende illustraties en creatieve opmaak. De bedoeling is dat de inhoud mensen aan het denken zet over wat veiligheid precies inhoudt. Hopelijk krijgen veel mensen buiten de eigen kring het nummer onder ogen (lees: aangereikt). De theologische werkgroep ontving al bemoedigende reacties uit België en van een medewerker aan het digitale journalistieke platform *De Correspondent*.

Inmiddels is er alweer een initiatief genomen voor een volgend speciaal nummer. Dit zal verschijnen in maart 2020, ter gelegenheid van 75 jaar bevrijding. De nadruk valt in de herdenkingen meestal op het gewapende verzet en de militaire bevrijding. Maar er was ook geweldloos verzet. We zijn bezig met het verzamelen van voorbeelden daarvan. We denken ook aan onderwerpen als de spanningen die er in *Kerk en Vrede* waren in de jaren dertig, over het gebruik van geweld tegen nazi-Duitsland; sommige leden zegden toen hun lidmaatschap op, anderen legden uit waarom zij juist bleven. We willen ook aandacht geven aan de problematische gevolgen van het gebruik van geweld, zoals bijvoorbeeld de represaille als reactie op een aanslag.

Vredeskerken

De werkgroep boog zich over de vraag of er naast *Groene Kerken* ook *Vredeskerken* zouden moeten komen. Kan *Kerk en Vrede* daarvoor criteria ontwikkelen? Groene kerken kunnen afgerekend worden op hun duurzame praktijk, dat is met vredeskerken moeilijker. We vroegen ons af: is het eigenlijk niet vruchtbaarder wanneer kerken ervoor kiezen om zichzelf vredeskerk te noemen? En zich dan de vraag stellen wat dat in de praktijk betekent... Het onderwerp komt terug in *Vredesspiraal*.

Elkaar bemoedigen

We hebben een goed gesprek gehad met enkele docenten aan theologische opleidingen die zich bezighouden met onderwijs en onderzoek naar vrede. Er blijken allerlei projecten te zijn, waarin aankomende theologen van binnen en buiten

Moeten er naast 'Groene kerken' ook 'Vredeskerken' komen?

Nederland met elkaar en met het onderwerp geconfronteerd worden. Het was op zich al waardevol om de docenten met elkaar in contact te brengen, omdat ze veelal niet van elkaars projecten op de hoogte waren. Er bleek wel behoefte te zijn aan zoiets als een platform, om elkaar te inspireren en te bemoedigen om dit weerbarstige onderwerp aan de orde te blijven stellen. We hopen dat dit werk in *Vredesspiraal* belicht zal gaan worden.

Boycot Israël

Ten slotte denken we na over protestacties met betrekking tot de bezette gebieden in Israël, waaronder een boycot als geweldloos actiemiddel. De BDS-campagne ('Boycot, Desinvesteringen en Sancties') wil Israël dwingen zich aan het internationaal recht te houden. Het middel roept veel verzet op in onder andere Nederland en Duitsland. Een gesprek hierover aangaan in de kerken is heel lastig. Kunnen wij hierin een rol spelen? We praten erover door. Wie over een van deze onderwerpen suggesties heeft is van harte welkom om mee te denken!

Uit de theologische werkgroep

Vrede dienen door dienstweigering

Henk Blom

Veel mensen weten niet beter of de militaire dienstplicht in ons land is afgeschaft. Als gevolg daarvan kennen ook veel mensen nauwelijks nog het begrip 'dienstweigeren', laat staan de betekenis daarvan. De doopsgezinde ouderenpastor Ellen van Houten uit Aalsmeer sprak met enkele van de laatst levenden die bewust de keuze hebben gemaakt om dienst te weigeren. Het resultaat werd een prachtig verzorgd boekje met als titel: *De Vrede dienen – Gewetensverhalen*.

Hoewel in 1997 de opkomstplicht werd opgeschort, worden dienstplichtigen op zeventienjarige leeftijd wel geregistreerd en in geval van oorlogsdreiging opgeroepen om militaire taken te verrichten. Veel mensen weten dit niet en denken dat de dienstplicht is afgeschaft. Het onderwerp 'dienstplicht' houdt hen dan ook niet bezig, om over het begrip 'dienstweigeren' maar te zwijgen.

Uniek stuk geschiedenis

In de tijd dat er nog wel opkomstplicht bestond, besloten relatief veel leden van de Doopsgezinde Gemeente Aalsmeer een beroep te doen op de wet gewetensbezwaren. Ouderenpastor Ellen van

Houten hoorde hun verhalen en vond deze de moeite waard om ze als uniek stuk geschiedenis te bewaren. Niet alleen om recht te doen aan de mensen die stonden voor hun keuze, maar ook om hun keuzes en ervaringen ter overweging mee te geven aan mensen van nu. Want het aantal voormalige dienstweigeraars wordt door overlijden steeds kleiner. Zo ontstond er een projectgroep van gemeenteleden die verhalen verzamelden van zowel dienstweigeraars als van hen die ervoor gekozen hadden wel hun dienstplicht te vervullen of vrijwillig in het leger te gaan. Het resultaat is het boekje *De Vrede dienen – Gewetensverhalen*.

Wat zou jij doen?

In een inleiding wordt op heldere wijze kort de geschiedenis en achtergrond van het toenmalige dienstweigeren uiteengezet met aantekeningen uit de notulen van de Doopsgezinde Vredesgroep en de plaatselijke afdeling daarvan. Vervolgens komen verschillende personen aan het woord over hun ervaringen en opvattingen, over hun dienstweigering of hun – al dan niet bewust gekozen – vervulling van militaire dienst. Tussen de teksten door staan foto's van dienstweigeraars en daarbij horende documenten. Als uitnodiging tot het gesprek is er naast het boekje ook een korte film gemaakt van de interviews, onder de titel: *Wat zou jij doen?*.

Waarom dienstweigeren?

Afgelopen september werden het boekje en de film gepresenteerd in de doopsgezinde kerk te Aalsmeer, tijdens een openbare avond in het kader van de Vredesweek. De avond werd goed bezocht. Na inleidingen door Fulco van Hulst (Doopsgezind Seminarium) en Edwin Ruigrok (PAX), en de vertoning van de film, vond een discussie plaats tussen bezoekers en inleiders. Daarbij werd onder andere gesproken over de rol van de krijgsmacht bij 'Vredesmissies'. De vraag werd gesteld waarom deze vredesoperaties juist door gewapende legers uitgevoerd moeten worden. Enkele bezoekers vonden dat het deze avond te weinig over dienstweigeren ging. Zo had een van de inleiders een nogal persoonlijk verhaal gehouden

'Wat ik nu zou doen? Weigeren! De waanzin van de oorlog, ik wil er niet aan meewerken.'

Tussen de teksten door staan foto's van dienstweigeraars en bijbehorende documenten

over hoe zijn kinderen al of niet gewelddoos met elkaar omgingen. Ook wordt in het boekje meestal niet diep ingegaan op de motieven om dienst te weigeren. Als reden voor die keuze wordt wel genoemd dat men geen mensen wenst te doden, maar verschillende dienstweigeraars noemen ook hun lidmaatschap van de doopsgezinde gemeente of dat doopsgezinde familieleden of vrienden ook dienst hadden geweigerd. Opvallend is dat bijvoorbeeld de gewelddadige rol van wapenindustrie en -handel in het geheel niet wordt genoemd.

Keuze verdedigen

Een van de geïnterviewden in het boekje was wel in dienst gegaan. "Ik was 20 jaar en stond niet zo stevig in mijn schoenen. Al had ik er wel over nagedacht om dienst te weigeren. Ik had respect voor de keuzes van de doopsgezinden, maar dan moest je die keuze wel goed kunnen verdedigen. Ik zag mezelf dat toen niet doen. In mijn gezin van herkomst was het ook min of meer vanzelfsprekend dat je in dienst ging, dus het werd ook niet ter discussie gesteld." Vervolgens vertelt hij kort over zijn diensttijd, met negatieve en

positieve herinneringen. "Wat ik nu zou doen? Weigeren! De waanzin van de oorlog, ik wil er niet aan meewerken. De leugenachtigheid die eraan ten grondslag ligt. De zucht naar olie, macht en geld. (...) Vredesoperaties? Ze komen te laat, veel eerder al moeten we met elkaar in gesprek. Ik hoop op een nieuwe energiebron in plaats van olie, dat zou al helpen. We zullen moeten delen, daar is nog nooit iemand armer van geworden. (...) Ik realiseer me dat ik de oplossing niet heb, maar ik wil het niet voor minder doen dan respect hebben voor een mensenleven en luisteren naar elkaar." Een tachtigjarige zegt: "Ik heb destijds dienst geweigerd op doopsgezinde gronden en sta daar nog altijd achter. Ik ben vóór vrede en tegen mensen doden. Oorlog is iets afschuwelijks, het lost niets op en brengt alleen ellende met zich mee. Als ik de afschuwelijke beelden nu zie op TV van vluchtelingen die verdringen op de Middellandse Zee ..." Zodoende komen verschillende personen aan het woord over hoe zij tot hun verschillende besluiten kwamen, soms met hulp van hun predikant of ondersteuning door mensen als Cor Inja van het toen-

malige Vredesbureau.

Aanzet tot gesprek

Een lid van de projectgroep licht nog toe, dat het project vooral bedoeld is om in deze tijd een gesprek op gang te brengen. Het project is mogelijk is geworden dankzij financiële bijdragen van diverse – voornamelijk doopsgezinde – sponsors. Tijdens de eerstvolgende landelijke vergadering van doopsgezinde gemeenten wordt het middagprogramma aan het onderwerp gewijd: de film wordt vertoond en alle doopsgezinde gemeenten krijgen het boek aangeboden. Zij kunnen daarna voor een bijeenkomst in eigen kring de film aanvragen en vertonen. "Waarop het gesprek vanzelf ontstaat", meent zij. Of dat werkelijk zo gaat, kunnen we slechts hopen, maar de Doopsgezinde Gemeente Aalsmeer heeft in elk geval een reusachtig stuk werk verzet. Alleen al dat zoveel gemeenteleden zich op allerlei manieren met dit thema hebben beziggehouden mag een waardevolle prestatie genoemd worden.

Mail voor het aanvragen van de film en/of meer informatie naar: filmwat zou jij doen@dgaalsmeer.nl

Persoonlijke kosten

Greetje Witte-Rang

In 1974 bestond *Kerk en Vrede* vijftig jaar en in dat kader publiceerde het blad van de vereniging, toen *Militia Christi*, verschillende artikelen die op uiteenlopende wijzen terugkeken. Dat deed ook H.J. (Herman) Heering, remonstrant, hoogleraar Ethiek en Godsdienstwijsbegeerte in Leiden.

Herman was de zoon van Gerrit Jan Heering (óók hoogleraar in Leiden), die we binnen *Kerk en Vrede* vooral kennen van zijn beroemde boek *De zondeval van het christendom* uit 1928. G.J. Heering behoorde ook tot de oprichters van *Kerk en Vrede*. Zoon Herman schreef in het oktobernummer van 1974 op verzoek van de redactie van *Militia Christi* een persoonlijk getinte bijdrage over de begintijd van *Kerk en Vrede*. Hij was er de man niet naar om met intimiteiten te komen en legde persoonlijk rekenschap af rond drie thema's: staatsgedachte en pacifisme, pacifisme en kerk en de persoonlijke kosten van het pionierschap. Hieronder enkele opmerkingen uit dat laatste onderdeel.

Pionier

G.J. Heering stamde uit een geslacht waar het 'God, Nederland en Oranje' niet omstreden was. Het was de schok over wat hij door kranten, boeken en oorlogsfilms hoorde over de oorlog van 1914, die hem bekeerde. *De kerk als maatschappelijk geweten*, titel van een lezing en publicatie uit 1921, werd het motto van een levenslange arbeid.'

Openlijke verachting

Zijn vader werd een pionier, maar de zoon waarachtig niet gering te denken over de persoonlijke kosten daarvan. 'De denk- en geloofsarbeid om los te komen van de vanzelfsprekende, door ieder aanvaarde theorieën over rechtvaardiging van het oorlogsgeweld. De vervreemding van, soms breuk

met, vrienden en familieleden. Het ontmoeten en verwerken van openlijke verachting. Het doordenken en formuleren hoe het dan wél moet, in een taal die ieder moet kunnen verstaan en die hart en verstand beide raakt. Wekelijks spreekbeurten, [...] op getuigenisavonden, conferenties, debatten. Wat mag of moet hiervan doordringen in de zondagse preek? Intussen gaat het Leidse werk door, de opleiding der aanstaande predikanten, de colleges: die mochten er niet onder lijden. Maar ook enkele van je Leidse collega's maken het je zuur, niet in openhartige gesprekken, maar via de dagbladen; een buurman doet hetzelfde in de plaatselijke krant. Als jongen leerde ik al, hoe christenen elkaar niet alleen als tegenstander kunnen bejegenen maar ook belasteren kunnen.

Kleerscheuren

Ja, ook het gezin 'betaalt' mee aan de moeiten van het pionierschap. Spanningen werden uiteraard thuis afgereageerd. De tafelgesprekken gingen vaak over politieke gebeurtenissen en de wederwaardigheden van *Kerk en Vrede*. Wij jongens leefden soms met rode oren mee en lieten het ook vaak over onze kant gaan. Dat wij er op school en later in het studentenleven over te horen kregen, maakte minder indruk. Alleen wanneer vader weer ergens op onfaire manier was aangevallen, werden we fel. We probeerden hem ertoe te bewegen om niet te reageren – je bent toch niet verplicht je alle menselijke kleinzieligheden aan te trekken? Maar na tafel werd boven toch een antwoord ontworpen, in een bijna onleesbaar handschrift met vele doorhalingen, maar naar zijn inhoud helder, direct, ter zake, niet kwetsend, zonder vrome frasen verwijzend naar de waarheid die in Christus is. Voor de buitenwereld die helderheid, voor de man en zijn gezin de kleerscheuren. De een kan daar beter tegen dan de ander. De grote tijd van *Kerk en Vrede*? Ik wens niemand zo'n tijd toe. Maar groot was hij wel. Als jonkie-van-toen heb ik er veel aan te danken.' Aldus Herman Heering in 1974.

Het was de schok over wat hij door kranten, boeken en oorlogsfilms hoorde over de oorlog van 1914, die G.J. Heering bekeerde

Oude wijn, nieuwe zakken

Over schuld en schuldig zijn

Margreet Hogeterp

In de rubriek *Talen naar vrede* wordt elke keer een film, gedicht of literaire roman geanalyseerd. De besproken werken sluiten aan bij oorlogs- en vredethematiek.

De film *Den Skyldige* speelt zich volledig af in een 112-meldkamer. Hoofdpersoon is de gedegradeerde politie-inspecteur Asger Holm die verveeld telefoontjes zit te beantwoorden. De meeste telefoontjes die hij ontvangt zijn van mensen die te veel drank of drugs op hebben.

Holm zit niet lekker in zijn vel. Hij is uit zijn functie gezet vanwege een geweldsdelict en zijn vriendin heeft hem verlaten. De volgende dag zal er een rechtszaak zijn en Holm hoopt dan met behulp van zijn voormalig partner Richard te worden vrijgesproken en gerehabiliteerd. Tien minuten voordat zijn dienst erop zit, krijgt hij een vrouw aan de lijn die hem vanuit een rijdende auto aanspreekt met 'Liefje'. Aanvankelijk denkt Holm weer een drugsverslaafde aan de lijn te hebben, maar dan hoort hij een mannenstem op de achtergrond en wordt het hem duidelijk dat de vrouw niet vrijuit kan praten. Ze blijkt ontvoerd te zijn door haar ex-man. Met de telefoon als enig hulpmiddel probeert Holm de vrouw en haar ontvoerder op te sporen.

Dan blijkt dat de werkelijkheid anders in elkaar steekt dan hij aanvankelijk dacht. Holm komt daardoor voor dilemma's te staan die niet alleen grote invloed kunnen hebben op het leven van de vrouw aan de andere kant van de lijn, maar ook op dat van hem zelf.

Rood alarmlicht

De hele film speelt zich af in één ruimte. Veel attributen zijn er niet te zien: koptelefoon, telefoon, beeldscherm, een rood alarmlicht en een watertank. Er is weinig verlichting in de ruimte. Soms brandt het rode alarmlicht en zien we de weerkaatsing van het rood weerspiegeld op het gezicht van Holm. Het is een mooie verbeelding van hoe Holm zich van binnen voelt: warm, zenuwachtig, gespannen en misschien ook boos. Aan het einde van de film zien we Holm naar een glazen deur lopen waarachter licht schijnt. Het lijkt alsof hij dan een lichtpunt gevonden heeft uit de donkere tunnel waarin zijn leven verkeerde. Het gebrek aan beeld tijdens de telefoongesprek-

ken moet grotendeels gecompenseerd worden door het geluid dat te horen is. Op basis van geluiden – sirenes, dichtklappende deuren, stemmen op de achtergrond, het geluid van een rijdende auto – maakt Holm, maar ook de kijker zijn/haar eigen reconstructie van beelden en betekenissen.

Wie is schuldig?

De titel van de film – *Den Skyldige* (De schuldige) – verwijst naar de vragen die opgeroepen worden over schuld en schuldig zijn. Eigenlijk zijn alle personages in de film schuldig doordat zij met hun daden anderen schade berokkenen. Maar in hoeverre ben je schuldig als je de gevolgen van je daden niet helemaal kunt overzien? Ben je schuldig als je niet weet wat je doet?

Verlossing vinden

De thematiek van de film draait om de vraag hoe te kunnen leven met de gevolgen van je daden en de schuldgevoelens en spijt daarover. Holm moet de gevolgen dragen van het feit dat hij iemand vanuit woede gedood heeft omdat hij het 'slechte' wilde verwijderen. De ontvoerde vrouw Iben moet eveneens in het reine zien te komen met het feit dat ze iets onherroepelijks gedaan heeft vanuit de intentie om het goede te doen. Het onder ogen zien van wat je gedaan hebt en de gevolgen daarvan willen dragen blijkt uiteindelijk de manier om verlossing te vinden.

Den Skyldige (2018) Regie: Gustav Möller.
Met Jacob Cedergren, Jessica Dinnage,
Johan Olsen en Omar Shargawi

Kwaad denken is kwaad scheppen

Henk Wesselink, lid van Kerk en Vrede

Dit jaar verscheen het boek *Het kwaad, de psychologie van onze duistere kant*. De auteur, Julia Shaw, is universitair docent psychologie. Zij ziet haar boek als een rondleiding langs allerlei vormen van kwaad waar onze maatschappij mee worstelt. Daarmee beoogt zij dat mensen, goed geïnformeerd, gesprekken kunnen aangaan over de bedrivers van kwaad en leren begrijpen waarom mensen elkaar vreselijke dingen kunnen aandoen.

Shaw stelt dat mensen het risico lopen bedrivers van het kwaad af te schrijven wanneer het hen aan invoelingsvermogen en aan goede informatie ontbreekt. Ze gaan hen dan etiketteren als moordenaar, verkrachter, psychopaat of terrorist. Shaw noemt dat ontmenselijken. Dan zijn ze eigenlijk helemaal geen mens meer en gaat het alleen nog maar over de afgrijselijke dingen die ze gedaan hebben. Shaw is duidelijk in haar stellingname hierover. Volgens haar wordt een mens niet door één enkele (mis)daad gedefinieerd en valt hij of zij niet samen met zijn of haar afwijkend gedrag zoals moord, marteling, terreur of verkrachting. Ik onderschrijf dit ten volle. Als ik het op mijn wijze mag uitdrukken: een mens *heeft* een bepaald gedrag, maar *is en blijft* geest.

Hitlers brein

De informatie die Julia Shaw biedt is gebaseerd op kennisname van vele experimenten en uitgebreid literatuuronderzoek. Een willekeurige greep uit de veelheid van onderwerpen die zij behandelt: moord, slavernij, Hitlers brein en de Holocaust, de verkrachtingscultuur, cybercriminaliteit, kinderarbeid, sadisme. Opmerkelijk is, dat een aparte paragraaf over oorlogvoering ontbreekt. Wel kunnen we concluderen dat Shaw geen pacifiste is, getuige haar uit-

spraak dat het voor een soldaat gerechtvaardigd kan zijn om te doden.

Ik wil in deze boekbespreking drie voorbeelden geven van wat zij te vertellen heeft.

Flinterdunne scheidslijn

Allereerst over een experiment van Philip Zimbardo, hoogleraar sociale psychologie, met 21 studenten in een nepgevangenis, als voorbeeld hoe 'goede mensen slecht worden'. Willekeurig werden 10 aangewezen om de rol van gevangene te spelen en 11 om op te treden als bewakers. De bewakers moesten een redelijke mate van orde zien te handhaven, zonder fysiek te straffen of agressief op te treden. Ondanks de instructies begonnen de bewakers binnen de kortste keren met pestgedrag, waar tegen de gevangenen zich verweerden door hun cellen te barricaderen. Het gevolg: een gevangenisopstand. De bewakers reageerden, in een poging de orde te herstellen, met het straffen van de gevangenen. Ze werden uitgekleeft, kregen zakken over hun hoofden en moesten vernederende oefeningen doen. Het experiment werd begrijpelijkerwijs voortijdig beëindigd.

Het experiment toonde volgens Zimbardo aan dat 'normale' mensen onder bepaalde omstandigheden en groepsdruk tot kwaad aardige dingen in staat zijn en

dat er een flinterdunne scheidslijn tussen goed en kwaad bestaat.

Voor altijd een moordenaar?

Shaw onderscheidt, op basis van aanleiding en omstandigheden, vier categorieën moorden. Als eerste is er de categorie moord ten gevolge van een uit de hand gelopen ruzie of woordenwisseling. Een tweede categorie omvat moord, niet als doel, maar als middel bij misdaad, zoals ontvoering, beroving of verkrachting. De derde categorie is moord ten gevolge van huiselijk geweld en tot slot is er nog de categorie waarin moord per ongeluk plaatsvindt, in de letterlijke zin, bij autorijden onder invloed van drank of drugs.

Julia Shaw stelt hierbij de vraag of wij iemand die in de hitte van een ruzie of woordenwisseling iemand heeft gedood voor de rest van zijn of haar leven een moordenaar kunnen noemen. Of was hij of zij alleen een moordenaar op het moment van de misdaad. Zij laat het antwoord aan de lezer.

Psychologische oorlogsvoering

Wat velen het ultieme kwaad noemen, het terrorisme, komt ook aan de orde. Het wordt ook ter sprake gebracht in een interview naar aanleiding van de verschijning van Shaws boek. De bevolking angst aanjagen is een wezenlijk onderdeel van terrorisme. De criminoloog John Morgan noemt terreur psychologische oorlogvoering. Shaw citeert hem: "Terroristen willen ons niet alleen bang maken, ze willen altijd in ons bewustzijn zitten, zodat wij geloven dat er niets is wat zij niet zullen doen."

Diverse psychologen constateren dat terroristen volgens de publieke opinie krankzinnig zijn. Shaw heeft echter geen enkel bewijs gevonden waaruit blijkt dat terroristisch gedrag door psychische stoornissen of psychopathie kan worden veroorzaakt.

Wat mensen beweegt tot terreur, kan ook niet worden verklaard vanuit sociale factoren zoals maatschappelijke achterstand, discriminatie of racisme. Onderzoek heeft uitgewezen dat terroristen uit alle maatschappelijke lagen van de bevolking voortkomen.

Volgens Shaw wordt een mens niet door één enkele (mis)daad gedefinieerd en valt hij of zij niet samen met zijn of haar afwijkend gedrag zoals moord, marteling, terreur of verkrachting.

Niet persoonlijk aansprakelijk

In het interview zegt Shaw dat mensen weinig empathie kunnen en willen opbrengen voor naar het kalifaat afgereisde Syriëgangers die nu willen terugkeren. Voor veel mensen is het een taboe om zich te verdiepen in de motieven van jihadterroristen. Wat ze gedaan hebben valt niet goed te praten, maar we moeten volgens Shaw wel accepteren dat zij kunnen veranderen wanneer zij spijt betuigen. Over de beweegredenen van jihadterroristen valt overigens wel wat te zeggen. Zij zien gewelddadige strijd als noodzakelijk om alle hindernissen voor het herstel van Gods heerschappij op aarde uit de weg te ruimen.

Ze beschouwen zichzelf als strijders die voor een edele zaak opkomen met het enige middel dat hen ter beschikking staat. Omdat ze zichzelf als deel van een groep ervaren, voelen zij zich vaak niet persoonlijk aansprakelijk voor hun gedrag. Dat laatste aspect wordt mijns inziens vaak vergeten.

Waarschuwing en uitdaging

Doen wij, als vredesbeweging, ons best om te begrijpen waarom mensen kwaadaardig gedrag vertonen en vinden we het vanzelfsprekend hen desondanks als medemens te blijven zien? Zijn wij ons ervan bewust dat hen etiketteren en veroordelen, al is het alleen maar in onze gedachten, het kwaad niet zal verminderen? Ik kom tot deze vragen door het volgende citaat van Friedrich Nietzsche op de eerste bladzijde van Shaws boek: *Böse denken heisst Böse machen. (Kwaad denken betekent kwaad scheppen.)* Ik zie die uitspraak als een waarschuwing en als een uitdaging. Misschien kunnen we hierin als Kerk en Vrede een voorbeeldfunctie vervullen.

Voor veel mensen is het een taboe om zich te verdiepen in de motieven van jihadterroristen

Augustinus' visie op oorlog, vrede en veiligheid

Liever een hond dan een vreemdeling

Hans van Reisen, studiesecretaris van het Augustinus Instituut in Utrecht

In 2017 publiceerde prof. dr. Beatrice de Graaf, op verzoek van de Protestantse Kerk Nederland (PKN), haar essay *Heilige strijd: het verlangen naar veiligheid en het einde van het kwaad* (Boekencentrum, 2017). In dit boek wordt naar een bijbelse visie gezocht op geweld, het kwaad en 'onze' veiligheid. Daarbij wordt nogal eens gerefereerd aan Augustinus (354-430). In hoeverre zijn deze referenties terecht? Wie was Augustinus eigenlijk en hoe zag zijn visie op oorlog, vrede en veiligheid er precies uit?

Wat opvalt in het essay van De Graaf, is dat vrijwel alle verwijzingen naar Augustinus globaal zijn en dus moeilijk te controleren. Dikwijls baseert de auteur zich alleen op secundaire literatuur, zonder controle van de Augustijnse bronnen zelf. Verder wordt meestal naar buitenlandse vertalingen verwezen, ook wanneer goede Nederlandse vertalingen voorhanden zijn. Augustinus' invloed wordt bovendien beperkt tot zijn houding tegen de circumcelliones, gewelddadige rondtrekkende monniken, die in die tijd het Noord-Afrikaanse platteland onveilig maakten in hun steun aan een nationalistisch soort christendom. Van Augustinus' dynamische visie op vrede en veiligheid tussen mensen blijft dan weinig meer over.

Wie was Augustinus?

Augustinus bracht zijn leven door in het Romeinse rijk rond de Middellandse Zee. Hij werd 75 jaar oud. De langste tijd ervan verbleef hij in de kustgebieden van het huidige Noord-Oost Algerije en Tunesië. Rond zijn der-

tigste leefde en werkte hij vijf jaren (383-388) in Rome en Milaan. In die laatste keizerlijke hofstad besloot hij zich met enkele geestverwanten door bisschop Ambrosius (339-397) te laten dopen en zich zo aan te sluiten bij het katholieke christendom. Bijna veertig jaar lang (391-430) heeft hij de geloofsge-meenschap in Hippo Regius als predikant gediend; daarvan 35 jaar als bisschop. De stad Hippo Regius is gedeeltelijk op- en uitgegraven bij de huidige havenstad Annaba in het uiterste noord-oosten van Algerije. Als predikant en bisschop zette Augustinus zich in voor de verkondiging, uitleg en verdediging van het christelijk geloof. Hij deed dat door duizenden keren te preken, honderden brieven en tientallen boeken te schrijven. Zijn literaire nalatenschap is net zo omvangrijk als de teksthoeveelheid van tien bijbels!

Voor rechtvaardige oorlog?

Augustinus is eeuwenlang beschouwd als denker en schrijver binnen de traditie van de zogeheten rechtvaardige oorlog.

Zijn de referenties aan Augustinus in het essay van De Graaf terecht?

Binnen deze traditie wordt er vanuit gegaan dat oorlog gerechtvaardigd is wanneer een staat voldoende autoriteit heeft, dat er een rechtvaardige aanleiding (zaak) is en dat de oorlog uitsluitend gevoerd wordt met het oog op het bewerkstelligen van vrede, steun aan het goede en onderdrukking van het kwade. Naast Augustinus worden ook enkele beoefenaren van de Griekse wijsbegeerte als vertegenwoordiger van deze traditie gezien, zoals Plato (ca. 427-347), Aristoteles (384-322), de Romeinse politieke redenaar Cicero (106-43), de twaalfde eeuwse kerkjurist Gratianus en de theologen Thomas van Aquino (1225-1274), Francisco de Vitoria (1483-1546) en Francisco Suarez (1548-1617). In onze Lage Landen is rechtskundige Hugo de Groot (1583-1645) een representant van dit idee.

Toch zou het Augustinus waarschijnlijk hebben verbaasd zijn naam te zien staan tussen bovenstaande namen. Nooit heeft hij er een moment aan gedacht

Augustinus veroordeelde oorlog als een sociaal en moreel kwaad

19,7). Hij erkende in zekere mate de waarde van het Romeinse staatsbestel voor de bescherming van verschillende volkeren, voor een zekere eensgezindheid tussen bewoners van een uitgestrekt gebied en voor het gemak van een gemeenschappelijke taal. "Maar hoeveel zware oorlogen heeft dat gekost, hoeveel mensen zijn ervoor gedood, hoeveel mensenbloed is ervoor vergoten!", verzucht Augustinus (ciu. 19,7).

Verlangen naar vrede

De bisschop van Hippo veroordeelde oorlog dus als een sociaal en moreel kwaad. Daaraan maakten zich allerlei schurken schuldig. In zijn geloofsvisie

Oorlogen worden volgens Augustinus eigenlijk uit verlangen naar vrede gevoerd. Door die tegenstrijdigheid ontstaat morele ruimte om oorlog soms als een rechtvaardige onderneming te zien.

wortelt oorlog in de zondige natuur van de mens. Die mag blijken uit ongebreidelde eerezucht, heerszucht, zelfzucht en geweldsverheerlijking. Toch ontwaarde Augustinus onder mensen tegelijk een diep aangeboren verlangen naar vrede,

zelfs bij de zwaarste criminelen (ciu. 19,10-17). Dat verlangen veroorzaakt in zekere zin een diepe tegenstrijdigheid: oorlogen worden eigenlijk uit verlangen naar vrede gevoerd, al is zo'n verlangen bij misdadigers en dictators vanzelfsprekend gericht op een schijnvrede (ciu. 15,4 en 19,12). Door die tegenstrijdigheid ontstaat morele ruimte om oorlog soms als een rechtvaardige onderneming te zien.

Volgens Augustinus verklaarde het bestaan van zulke rechtvaardige oorlogen ook waarom noch Johannes de Doper, noch Jezus, aanstuurden op afschaffing van militaire dienst (Lc 3,14 en Mt 8,5-13). Vanuit het idee van de rechtvaardige oorlog konden Augustinus en zijn vriend Alypius rond 420 ook de vooraanstaande Bonifacius ervan weerhouden om zijn hoge militaire functie op te geven en zich terug te trekken uit de krijgsmacht ten gunste van het kloosterleven. Naar hun mening verdiende de bescherming van het Afrikaanse grensgebied van het Romeinse rijk hogere prioriteit.

Harmonieuze samenhang

Het is vaak gemakkelijker om over vrede te spreken dan te formuleren wat vrede eigenlijk is. Als zeventigjarige onderneemt Augustinus een bedachtzame poging tot zo'n omschrijving. Wat daarin opvalt is het tiental niveaus waarin de vrede wordt ontleed en het steeds terugkerende verband met een geordende, harmonieuze samenhang. De passage is te vinden in *De ciuitate Dei* 19,3: 'De vrede van het lichaam is het geordende samengaan van zijn delen. De vrede van de niet-redelijke ziel is de geordende rust van haar strevingen. De vrede van de redelijke ziel is de geordende overeenstemming van haar kennen en van haar doen. De vrede

een verhandeling te schrijven waarin het oorlogsvraagstuk in al zijn facetten wordt behandeld. Hij zag zich alleen enkele keren door omstandigheden genoodzaakt met het onderwerp bezig te zijn. Dat gebeurde altijd op verzoek van een ander of doordat anderen hem ertoe dwongen. In het omvangrijke literaire oeuvre van Augustinus zoekt men echter tevergeefs naar een systematisch uitgewerkt betoog over oorlog, vrede en veiligheid. Zijn ideeën staan verspreid over verschillende werken. Die dateren van een periode van ongeveer dertig jaar (397-429). Wie daaruit een samenhangende visie wil destilleren loopt altijd het gevaar om Augustinus' ideeën daarover te verdraaien en hem ongenueerder af te schilderen dan hij was. Zijn innerlijke worsteling met het onderwerp is misschien wel het meest kenmerkend. Zijn persoonlijke afkeer van oorlog mag onder andere blijken uit een van zijn brieven: "Het is beter om een oorlog te doden met woorden dan mensen met het zwaard!" (*Epistula* 229,2)

Afkeer van oorlog

Augustinus was gevoelig voor vriendschap (*Confessiones* 4,13-14). Hij raakte vertrouwd met werken daarover van klassieke auteurs en vond inspiratie in het evangelisch onderricht dat onderlinge liefde ook aan vijanden moest worden betoond (Mt 5,38-39 en Lc 6,27-36). Hij kon dus alleen maar een diepe afkeer hebben van oorlog, in het bijzonder van de onderlinge verdeeldheid, de haat en de moordpartijen waarmee elke oorlog gepaard gaat. Geen schrijver uit zijn tijd heeft zo uitgebreid geschreven over de verwoestingen, het lijden en de slachtoffers van Romeinse oorlogen (*De ciuitate Dei* (ciu.) 1,36; 1,13.14.18.23-29; 4,3; 5,22 en

Net als Hugo de Groot wordt Augustinus gezien als een denker en schrijver binnen de traditie van de zogeheten rechtvaardige oorlog

tussen het lichaam en de ziel is het geordende leven en welbevinden van het levende wezen. De vrede tussen de sterfelijke mens en God is de in het geloof geordende gehoorzaamheid onder de eeuwige wet. De vrede tussen de mensen is hun geordende eendracht. De vrede van een huis is de geordende eendracht waarin degenen die er samenwonen bevelen geven en gehoorzaam zijn. De vrede van een stad is de geordende eendracht waarin haar burgers bevelen geven en gehoorzaam zijn. De vrede van de hemelse stad is de volmaakte geordende en eendrachtige saamhorigheid waarin haar burgers God genieten en elkaar in God. De vrede van alle dingen is de rust van de orde. En de orde is de rangschikking van gelijke en ongelijke delen waardoor elk van hen zijn eigen plaats krijgt toebedeeld.'

Vrede in praktijk

Vanzelfsprekend doet zo'n lange, wat abstracte definitie van vrede geen recht aan Augustinus' volledige visie op vrede. In zijn preken zijn prachtige passages te vinden over zijn inzet om de vrede op allerlei niveau's te behoeden en te versterken. In een preek over de zogeheten zaligspreekingen uit het begin van

Jezus' bergrede geeft hij ergens tussen 405 en 411 een korte toelichting op Mt 5,9: 'Gelukkig die vreedzaam zijn, want zij zullen kinderen van God worden genoemd.' En de predikant vervolgt dan: 'Wie dat zijn, die vreedzaam? Degenen die vrede brengen. Ziet u ergens mensen die onenigheid hebben? Zorg dan dat u de vrede tussen hen herstelt. Zeg tegen de een iets goeds over de ander en tegen de ander iets goeds over de een. U hoort van een van hen iets slechts over de ander, gewoon omdat hij kwaad is? Vertel dat dan niet door. Houd de boze woorden van iemand die kwaad is, voor u. Maan hen in alle oprechtheid tot eendracht. Maar ook als u de vrede wilt herstellen tussen twee vrienden van u die onenigheid hebben, moet u bij uzelf beginnen met vreedzaam te zijn. U moet uzelf van binnen tot vrede brengen, waar u waarschijnlijk elke dag strijd levert met uzelf.' (*Sermo* 53A,12)

Vreemdelingen en vrede

Augustinus koesterde de vrede, maar zag die ook steeds bedreigd. Aan het einde van zijn leven werd zijn eigen stad belegerd door de Vandalen. Die zouden Hippo Regius kort na zijn dood innemen.

Al eerder had hij de vrede in de stad van binnenuit bedreigd gezien en zich kritisch uitgelaten over hoe mensen zich door angst laten leiden in de omgang met vreemdelingen in hun midden. In zijn grootse werk *De ciuitate Dei* doet hij daarover een rake waarneming: "Met de wereld gaat het als met een opeenhoping van water: hoe groter de massa, des te gevaarlijker. Om te beginnen is er het verschil in taal dat de ene mens voor een ander tot een vreemde maakt. Als twee mensen die elkaars taal niet kennen, elkaar immers tegenkomen en elkaar niet kunnen passeren maar gedwongen worden in elkaars gezelschap te blijven, is het voor stomme beesten, zelfs van verschillende soorten, gemakkelijker om het met elkaar te vinden dan voor die twee die allebei mensen zijn. Als mensen namelijk niet met elkaar van gedachten kunnen wisselen, helpt al de gelijksoortigheid van hun natuur niets om hen tot elkaar te brengen. Dat gaat zelfs zo ver, dat een mens liever in gezelschap van zijn hond verkeert dan van een vreemdeling!" (ciu. 19,7)

Bronnen

In dit artikel zijn de vertalingen uit Augustinus' *De ciuitate Dei* ontleend aan Gerard Wijdeveld, *Aurelius Augustinus – De stad van God*, Ambo, Baarn, 1983; het fragment uit Augustinus' *Sermo* 53A is overgenomen uit: Joost van Neer, Martijn Schrama O.S.A. Anke Tigchelaar, *Aurelius Augustinus – Van aangezicht tot aangezicht: preken over teksten uit het evangelie volgens Matteüs*, Ambo/Anthos, Amsterdam, 2004 en Damon, Budel, 2010.

Tuinieren of: doen wat God zegt

Fokke van der Heide, lid van Kerk en Vrede

Al jaren lees ik *Omslag*, het blad voor mensen die gewoon zijn te doen wat ook weer niet zo vanzelfsprekend is. Ze rijden geen auto, vliegen niet en vinden het ook weer niet de gewoonste zaak van de wereld ieder jaar drie weken of langer naar het buitenland op vakantie te gaan. Ze eten geen vlees en verbouwen vaak hun eigen biologisch geteelde groente. Iedere dag met minstens dertig liter warm water per keer douchen hoeft voor hen ook niet. Ze zaaien en maaien op hun manier en de voorzienigheid Gods legt hun daarbij geen strobreed in de weg.

Bij de theoloog Barth ging de lezing van bijbel en krant gelijk op. En zo ligt bij mij, naast de bijbel *Omslag* ter lezing. Zeker, een tegenstelling die de bijbellezing wat omslachtiger maakt, maar haar daarom niet minder van nut is. En mij, als iemand die al meer dan veertig jaar een moestuin heeft, bovendien heel wat leert over hoe nog beter biologisch te tuinieren. Ziedaar, hoe liggend op mijn knieën in mijn tuin, God als idee bij mij postvat. De idee dat, ook al geloof je niet in God, je daarom nog wel kunt doen wat hij zegt.

Eigen vakantie eerst

Dat idee kreeg ik van thuis achteraf gezien al mee. In onze grote gezin kon er financieel gezien eigenlijk niets. We waren op het dorp geen uitzondering. Op vakantie ging bijna niemand en je schoenen waren afdankertjes. Maar voor wie nog armer waren, bleef er zo nog een centje over. De tienden (vgl. Deut. 14:28) werden nagenoeg gehaald. Geen God of Jezus hoefde erbij te worden gehaald. Maar de tijden veranderden. Na de krappe jaren

vijftig van de vorige eeuw, viel er steeds meer te verdelen. De armen kregen niet langer van datgene waar jezelf ook tekort aan had. Ze kregen wat er overbleef. Zoals je van je buurman een krop sla krijgt omdat naar zijn zeggen zijn gezin het toch allemaal niet op kan.

Met andere woorden: eigen vakantie en nieuwe keuken eerst, en daarna kunnen mensen die beide nog nooit deelachtig zijn geweest, ook nog wat krijgen. Ze krijgen toebedeeld wat met gemak gemist kan worden. Geen centje pijn.

Religieuze behoefte

En dan te bedenken dat bij de 'gulle' gevers die geldpijn in hun jeugd vaak wel aanwezig was. Bij sommigen thuis was er niet eens een keuken. Het afgeschoten hoekje waar een petroleumstel stond om op te koken, mocht geen naam hebben. Maar kennelijk is men totaal vergeten 'slaaf in Egypte te zijn geweest' (vgl. Deut. 24:18). Deze vergeetachtigheid kan ertoe leiden dat men niet alleen aan eigen vakantie en nieuwe keuken voorrang wenst te geven, maar dat men deze prioriteit wil uitbreiden naar de eigen nationaliteit. Eigen volk eerst dus. Niet dat dit volk echt bestaat of bestaan heeft, maar dat staat deze volkse belijdenis niet in de weg. Een belijdenis die kennelijk ook weer de religieuze behoefte aanwakkert. Mensen gaan weer in God geloven. Een gelovigheid echter die gestoeld is op mensen die zeggen niet meer in hem te geloven of dat ook nooit deden, maar die wel doen wat hij zegt en zich daarom herkennen in mensen voor wie God met twee woorden spreekt. Woorden die gezegd willen hebben, dat je hem haat als je een hekel aan anderen hebt. Een tijding die *Omslag* religieeloos bijvalt. En die in de hemel zit, kan een glimlach dan niet onderdrukken.

*De tuin van
Omslag,
werkplaats
voor duurzame
ontwikkeling*

Edy Korthals Altes over nucleaire wapens

Toekomstige oorlog zal allesvernietigend zijn

Edy Korthals Altes, bewerking: Margreet Hogeterp

Grotere militaire uitgaven leiden tot grotere onveiligheid in plaats van meer veiligheid. Daarvan is oud-diplomaat Edy Korthals Altes stellig overtuigd. In het kader van een webinar over desinvestering in nucleaire wapens zette hij in zes punten argumenten op papier die zijn standpunt met betrekking tot het stopzetten van investeringen in kernwapens kracht bij zetten.

Edy Korthals Altes werkte van 1951 tot 1986 in de diplomatieke dienst van Nederland. Van 1973 tot 1977 was hij Plaatsvervangend Permanent Vertegenwoordiger bij de Europese Gemeenschappen. Tweemaal bezette hij een ambassadeurspost, van 1977 tot 1980 in de Poolse hoofdstad Warschau en van 1983 tot 1986 in de Spaanse hoofdstad Madrid. In dat laatste jaar nam hij ontslag omdat hij zich niet meer kon verenigen met het Nederlandse eenzijdige, pro-Amerikaanse beleid gericht op wapenwedloop en Star Wars. In een interview met www.debezieling.nl zegt Altes: "Zonder een indringende vraag uit een droom had ik die stap nooit gezet. Dan was ik me blijven aanpassen aan het beleid. In die droom zag ik een Christusbeeld en werd mij gevraagd: 'Wat heb jij gedaan in deze cruciale periode binnen jouw mogelijkheden?' Dat gaf mij een immens bevrijd gevoel. Die indringende vraag heeft me altijd beziggehouden. Ik denk nog steeds dat ik meer had kunnen doen. Ik kom er niet van los. Het is het eerste wat God in de Bijbel vraagt aan de mens: 'Adam waar ben je?'"

Nieuwe koers

Volgens Altes bestaat er een nauwe samenhang tussen kernwapens, conventionele wapens, militarisering van de ruimte, cyber warfare, stralingswapens en ontwikkeling van nieuwe wapens. Een toekomstige totale oorlog zal volgens hem dan ook een geheel ander karakter dragen dan de Tweede Wereldoorlog: hij zal allesvernietigend zijn. 'De mensheid staat op een keerpunt: doorjakkeren

op de huidige gevolgde weg die voert naar een wereldcatastrofe, of het inslaan van een nieuwe koers gericht op ontspanning. Te weinig wordt beseft dat het nucleaire tijdperk ons dwingt tot het afzien van oorlog als instrument voor beslechting van conflicten', schrijft Altes in een opiniestuk in *De Volkskrant*.

Hij vervolgt: 'Alle naties hebben vandaag de dag een gemeenschappelijk belang: het voorkomen van een mondiale catastrofe. De paradox is: meer militaire uitgaven voeren niet naar meer veiligheid, maar naar een grotere onveiligheid. Het toekomstige beleid kan niet langer gebaseerd worden op het achterhaalde 'Als je vrede wil, bereid je dan voor op oorlog'. Voor het overleven van de mensheid is een nieuw concept nodig: 'Als je vrede wil, moet je je daadwerkelijk voorbereiden op vrede'.

Te weinig wordt beseft
dat het nucleaire tijdperk ons dwingt
tot het afzien van oorlog als instrument
voor beslechting van conflicten.

Nucleaire desinvestering

Tijdens een webinar over nucleaire desinvestering, afgelopen augustus, pleitte Altes in zes punten voor het stopzetten van investeringen in kernwapens:

1. Willen onze inspanningen om investeringen in nucleaire wapens te verminderen een succes worden, dan is het essentieel om publieke bewustwording te vergroten betreffende de onacceptabele risico's van de tegenwoordige 'doomsday' machine. (Zie het boek *The Doomsday Machine* van Daniel Ellsberg, 2017)
2. Verbind een campagne voor minder kernwapens aan de zorgen rondom de ecologische

Edy Korthals-Altes: "Alle naties hebben vandaag de dag een gemeenschappelijk belang: het voorkomen van een mondiale catastrofe"

crisis. De link is duidelijk: de ecologische crisis bewerkstelligt op den duur een werkelijke bedreiging voor de mensheid. De nucleaire dreiging is echter intrinsiek en kan op elk moment leiden tot de vernietiging van het grootste deel van alle levensvormen op deze planeet. Er is niet genoeg bewustzijn van deze enorme vernietigingskracht die elk moment kan worden losgelaten (met opzet of per ongeluk door menselijk of technisch falen). De ecologische crisis zou met behulp van grote inspanning kunnen worden bezworen. Een groot nucleair conflict echter, vaagt niet alleen het grootste deel van de mensheid weg, maar heeft ook effect op alle andere vormen van leven.

3. Het nucleaire probleem zou geplaatst moeten worden in het bredere kader van voortdurende inspanningen die gericht zijn op het winnen van een militair conflict. Deze kunnen uiteindelijk leiden tot een Derde Wereldoorlog. De publieke opinie is zich er niet van bewust dat zo'n militair conflict verschillende dimensies zal hebben: Cyber oorlog, de Ruimte, kunstmatige intelligentie en het vervagen van de grenzen tussen conventionele en nucleaire wapens.

4. Er moet sterk benadrukt worden dat grotere militaire uitgaven leiden tot grotere onveiligheid in plaats van meer veiligheid. Dit is absurd! Dit is een belangrijk punt in discussies met pensioenfondsen en andere investeerders. De verschillende dimensies van moderne oorlogsvoering nemen steeds meer financiële middelen in beslag. Vergelijk bijvoorbeeld de uitgaven tijdens de Koude Oorlog met de buitensporige uitgaven van vandaag de dag. Financiële middelen worden onttrokken aan diverse budgetten en zijn niet meer beschikbaar voor andere uitdagingen waarvoor de mensheid zich gesteld ziet. Prioriteiten zouden wereldwijd moeten worden herzien. Het is noodzakelijk dat de werkgroep op hoog niveau van de Verenigde Naties (2004) grote uitdagingen opnieuw bekijkt.
5. Het is van cruciaal belang om te beseffen dat wetenschap en technologie ons naar een nieuwe wereld hebben gekatapulteerd. Voor het eerst in de geschiedenis zijn mensen in de positie om het leven op aarde te kunnen vernietigen. Onze overleving vereist dat we onze concepten over vrede en veiligheid aanpassen aan de huidige realiteit. Het statement 'Als je vrede wilt, bereid je dan voor op oorlog' is niet langer van kracht. Vanaf nu geldt: 'Als je vrede wilt, bereid deze vrede dan daadwerkelijk voor.'
6. Regeringen en investeerders houden de sleutel van de toekomst van de mensheid in handen. Het huidige beleid leidt tot rampspoed: collectieve zelfmoord. Daarom zouden burgers een sterk standpunt moeten innemen dat regeringen dwingt om hun beleid aan te passen in antwoord op de behoeften van de moderne wereld.

Deze adviezen zijn volgens Altes niet alleen van belang voor regeringen, maar voor alle burgers. Het kan de ogen openen voor de grootste dreiging in de geschiedenis van de mensheid: zelfvernietiging. Er klinkt een alarmbel die oproept tot massale bewustwording bij jong en oud. Kom in beweging! De jeugd zet zich terecht al in voor het klimaat, maar volgens Altes gaat het om veel meer dan de ecologische crisis. Zijn noodkreet: 'Keer je tegen de hervatting van de wapenwedloop! Zet je in voor een nieuwe weg naar een vreedzame en duurzame wereld!'

Vredesnieuws

Brochure Kirkuk/Sulaymaniyah nu verkrijgbaar

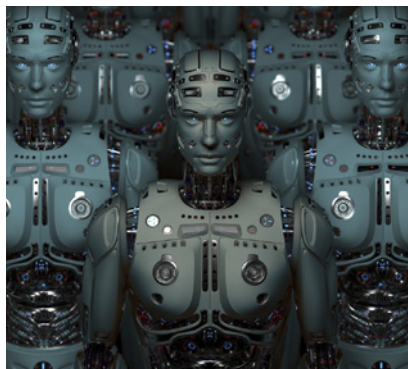
Al geruime tijd, is er een nauwe band tussen Utrecht en het Iraakse Kirkuk en ook sinds 2002 tussen *Kerk en Vrede* en het bisdom Kirkuk. Staflid Yosé Höhne Sparboth is niet alleen – voor zover haar visumgoedkeuring het haar toestaat – heel actief in Irak en in de Utrechtse organisatie, maar houdt *Kerk en Vrede*-leden en betrokkenen via *Vredesspiraal* ook op de hoogte van de laatste ontwikkelingen.

Deze zomer schreef zij ook de informatieve brochure Bisdom Kirkuk/Sulaymaniyah die voor alle donateurs en actieve supporters een goed beeld geeft van de nood en wat er met uw/onze steun tot stand komt en kan komen. Deze brochure is, ondanks de bescheiden omvang van slechts 28 bladzijden, een overzichtelijke verantwoording van alle inspanning en betrokkenheid, als ook een gedetailleerde inventarisatie voor de start van nieuwe ondersteuningsprojecten. Voor alle bestaande supporters en potentiële actievoerders, maar ook andere belangstellenden is de brochure – digitaal of per post – voor twee euro te bestellen in de webwinkel van *Kerk en Vrede*. Voor de papieren versie wordt een kleine toeslag voor de portokosten in rekening gebracht. *Meer info en/of bestellen:*

Kerk en Vrede, Postbus 1528,
3500 BM Utrecht, (030) 231 66
66, secretariaat@kerkenvrede.nl,
www.kerkenvrede.nl

NICB tegen killerrobots

De Nederlandse bank NIBC heeft als eerste bank wereldwijd preventief beleid opgesteld om bedrijven die dodelijke autonome wapensystemen produceren, uit te sluiten van hun investeringen. Robin Willing, senior sustainability officer bij NIBC, zei: "Autonome wapens en andere zeer controversiële wapens kunnen op grote schaal schade veroorzaken. Geen enkele verantwoordelijke bank of investeerder kan iets doen aan het leed en schade voor burgers wanneer dat soort wapens worden ingezet. Daarom hebben we besloten zulke wapens uit te sluiten van onze investeringen."

Dodelijke autonome wapensystemen kunnen zonder betekenisvolle menselijke controle opereren. Dit betekent dat ze, nadat zo door een mens zijn geprogrammeerd en gelanceerd, autonoom doelen kunnen selecteren en aanvallen zonder verdere interventie van een mens. Financiële instellingen, zoals banken, pensioenfondsen en verzekeraars, kunnen daar een belangrijke rol bij spelen. Zij kunnen hun positie in de wereldwijde economie inzetten om invloed uit te oefenen op onder andere technologiebedrijven en de wapenindustrie.

Herdenkingen voor vrede

Uit een recent opinieonderzoek in Groot-Brittannië blijkt dat een groot deel van de bevolking herdenkingen van oorlogsslachtoffers wil die niet militaristisch zijn.

Ze vinden dat de herdenkingen een boodschap van vrede moeten uitstralen. Het onderzoek was geïnitieerd door vredesorganisatie Peace Pledge Union (PPU), maar werd uitgevoerd door een onafhankelijk onderzoeksbureau. In het kader van dit onderzoek riep PPU de regering en lokale autoriteiten op om ervoor te zorgen dat herdenkingen zowel burgerslachtoffers als militaire slachtoffers van alle nationaliteiten betreffen en om de focus te leggen op het bouwen van vrede in plaats van het vieren van militaire marsen.

Europa en de oorlog in Jemen

De Vlaamse vredesorganisatie Vredesactie publiceerde een uitgebreid nieuw dossier over de oorlog in Jemen en de betrokkenheid van Europa daarbij. Ze melden onder andere dat minstens 214 Europese bedrijven medeplichtig zijn aan de oorlog in Jemen. Daarover geven ze gedetailleerde gegevens. Ook de achtergronden van de oorlog worden belicht. *Het dossier is te vinden op <https://yemen.armstradewatch.eu>*

WAR IN YEMEN, MADE IN EUROPE.

Agenda

21-22 december

Cursus Verbindende Communicatie

Een cursus voor rust, helderheid en verbinding bij frustrerende of uitdagende situaties met bijvoorbeeld collega's, relatie, kind of zelf-compassie. Leer om meer in verbinding te komen en te blijven met jezelf en een ander.

Plaats: Gouda en Eindhoven. **Tijd:** 10.00-17.00 uur. **Meer info:** www.verbindendecommunicatie.com

20 en 21 december

Theatervoorstelling 'Ik heb niets tegen vluchtelingen, maar...'

Er is een vluchtelingencrisis. En Michèle Rijzewijk maakt theater met bijzondere doelgroepen. Met echte mensen in plaats van acteurs en echte verhalen in plaats van scripts. Het leidt tot de voorstelling 'Ik heb niets tegen vluchtelingen, maar...'. U gaat op reis door de verborgen gangen van het theater. In iedere ruimte een ander persoon, een ander verhaal en een andere kijk op dit thema.

Plaats: Parktheater Eindhoven, Theaterstraat 1, Eindhoven.
Meer info: www.parktheater.nl

T/m 12 januari 2020

Tentoonstelling 'Verlangen naar Mekka'

'Verlangen naar Mekka' geeft een uniek inzicht in de hadj, de belangrijkste islamitische bedevaart, waar jaarlijks miljoenen

mensen aan deelnemen, waaronder duizenden Nederlanders. Het is een van de grootste religieuze, spirituele en culturele fenomenen ter wereld. Wat trekt de pelgrims? Welke indrukken en ervaringen doen zij op, onderweg, ter plekke en na terugkomst? **Plaats:** Linnaeusstraat 2, Amsterdam. **Meer info:** info@tropenmuseum.nl en www.tropenmuseum.nl

1 januari

Klimaatduik

Op 1 januari wordt op diverse plaatsen in Nederland de Klimaatduik georganiseerd. Trotseer die kou en laat de overheid zien dat het in 2020 menens is met het klimaat! **Meer info:** www.milieudefensie.nl/actie/klimaatduik

T/m 5 januari 2020

Tentoonstelling 'Elsewheres Within Here'

De tentoonstelling 'Elsewheres Within Here' onderzoekt wat we verwelkomen, uitsluiten, of over het hoofd zien wanneer we de grenzen van hetgeen we 'thuis' noemen bepalen. De tentoonstelling presenteert werk van elf kunstenaars. Hoewel zij allemaal in Nederland gevestigd zijn, is ieder van hen ook aan plaatsen daarbuiten verbonden, bijvoorbeeld door afkomst of denkwereld. **Plaats:** Framer Framed, Oranje-Vrijstaatkade 71, Amsterdam. **Meer info:** www.framerframed.nl

17 januari 2020

Lezing over Rusland

Dat in Rusland de media dikwijls propagandistisch en bevooroordeeld zijn wisten we, maar hoe zit dat eigenlijk bij ons? Ruslanddeskundige Marie-Thérèse ter Haar neemt de westerse berichtgeving over dit grootste land ter wereld onder de loep. Ze constateert dat

ook onze media en politici vaak een stuk bevooroordeelder zijn dan we doorgaans geneigd zijn te denken. Ze behandelt ook de recente geschiedenis van Rusland en actuele gebeurtenissen op de Krim en in Oekraïne.

Tijd: 20.00-22.00 uur. **Plaats:** Rusland & Oost-Europa Academie, Rijnkade 4, Arnhem.
Kosten: € 15,- **Meer info:** www.ruslandacademie.nl

7 februari 2020

Warme truiendag

Elk jaar wordt de Warmetruiendag gevierd als actie tegen energieverstopping. Dit jaar is deze dag op 7 februari 2020. Meedoen is simpel: zet de verwarming lager, trek een extra warme trui aan en bespaar zes procent energie en CO2 per graad. Als heel Nederland op één dag één graad lager stookt, besparen we 6,3 miljoen kilo CO2 en ruim 14.500 windmolenuren!

14-15 februari 2020

Campaign to Abolish Nuclear Weapons

Internationale samenkomst van campaigners vanuit de hele wereld die zich inzetten voor het uitbannen van kernwapens. Om ideeën, strategieën en ervaringen uit te wisselen en samen nieuwe plannen te smeden rond de UN Treaty on the Prohibition of Nuclear weapons. **Plaats:** Parijs. **Meer info:** www.icanw.org

Naar vrede zoeken wij

In deze dagen zoeken wij de vrede:
voor mensen die van licht zijn beroofd
en verdwaald in hun vragen.

In deze dagen zoeken wij verzoening:
voor wie door schuld worden geplaagd
met een geweten dat niet zwijgt.

In deze dagen zoeken wij nieuwe kracht:
voor wie afgebrand langs de weg liggen,
niet langer pro-actief en productief.

In deze dagen zoeken wij naar warmte:
voor wie moest wijken voor geweld
en zich moet redden in de kou.

In deze dagen zoeken wij naar licht:
voor mensen die uit het duister komen
van schuld en pijn en ongewenst zijn.

God, zijt Gij niet de Immanuel die zoekt
en terecht brengt wie verloren was?
Geef ons uw vrede.

Rob van Essen